

існування під керівництвом православного парафіяльного духовенства та єпархіальних органів влади. З того часу мережа їх поширення почала швидко збільшуватися. Найвищий розквіт початкових шкіл духовного відомства на Лівобережжі припав на 1890-ті роки і початок 1900-х років. Це пояснювалося збільшенням витрат на них із боку держави, адже до цього головними джерелами фінансування церковнопарафіяльних шкіл були місцеві органи влади, благодійники і самі селяни.

Серед губерній Лівобережної України Полтавська посідала першість за густотою мережі церковнопарафіяльних шкіл. Завдяки впливу місцевого первосвященника і парафіяльних попечителів початкові школи духовного відомства тут набули значного розвитку, займаючи помітне місце серед навчальних закладів інших типів.

Запропонована стаття стосується лише періоду другої половини XIX століття і охоплює межі Лівобережної України. Тому подальші публікації будуть спрямовані на розширення хронологічних і географічних меж дослідження та з'ясування того, яке місце займала початкова церковна школа порівняно з іншими видами шкіл, як вона забезпечувалась учительськими кадрами та яку роль відіграло православне парафіяльне духовенство в охопленні навчанням дітей українських губерній.

- епархии за 1899 год // *Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная.* – 1900. – № 34.
16. *Отчет Черниговского епархиального училищного совета о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Черниговской епархии за 1896/97 учебный год // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная.* – 1898. – № 9.
 17. *Рашии А.Г. Грамотность и народное образование в России в XIX и начале XX в. // Исторические записки.* – М.: АН СССР – Наука, 1951. – Т. 37.
 18. *Борисенко В.И. Про стан освіти селян на Лівобережній Україні в пореформений період // Український історичний журнал.* – 1975. – № 8.
 19. *Отчет Черниговского епархиального училищного совета о состоянии церковных школ Черниговской епархии за 1900 год // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная.* – 1901. – № 22.
 20. *Отчет Полтавского епархиального училищного совета о состоянии церковных школ Полтавской епархии за 1900 год // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная.* – 1901. – № 25.
 21. *Отчет Черниговского епархиального училищного совета о состоянии церковных школ Черниговской епархии за 1900 год // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная.* – 1901. – № 22.

О.І. Савченко

СЕЛЯНСЬКЕ ВИДАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ

У лютому 1900 р. націонал-радикальна та соціалістично налаштована українська молодь об'єдналася в першу на Наддніпрянщині політичну організацію – Революційну українську партію (РУП). Заснували її відомі представники соціалістичної течії українського громадського руху, члени київської громади Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич, В. Камінський, О. Коваленко, яких не влаштовували безпартійні форми суспільної діяльності. Зважаючи на складні політичні обставини, а також на те, що РУП була першою політичною партією на Наддніпрянщині, бажання вступити до її лав виявили усі недоволені російським самодержавством представники як соціалістичної, так і націонал-радикальної течій.

Діючи в підпіллі, члени партії прагнули розширити агітаційну роботу за допомогою власних періодичних видань. Відсутність свободи слова у Росії не давала їм змоги розгорнути легальну видавничу діяльність, а тому вони вирішили видавати часописи партії за кордоном. Керівництво РУП зупинило свій вибір на українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії. Це пояснювалося декількома причинами. По-перше, Австро-Угорщина була конституційною країною, громадяни якої мали свободу слова та друку. По-друге, вона мала спільний кордон з Росією, що полегшувало доставку нелегальних часописів до Наддніпрянської України. По-третє, у Західній Україні на початку XX ст. друкувалося чимало українських періодичних видань, а отже, існувала розгалужена поліграфічна база.

У грудні 1902 р. у Києві відбувся I з'їзд РУП, делегати якого прийняли рішення про створення друкованого органу партії, розрахованого на українських селян. Відповідно до ухвали з'їзду 1 січня 1903 р. у Чернівцях побачило світ партійне видання – газета „Селянин”, яка виходила на 8 сторінках.

Видання РУП, розраховане на українське селянство, в історичній науці практично ніколи не

1. *Борисенко В.И. Борьба демократических сил за народную освіту на Україні в 60-90-х роках XIX ст.* – К.: Наукова думка, 1980.
2. *Стельмах С.П. Политика самодержавия в области народного образования на Украине в 60-90-х гг. XIX в.: Дис... канд. ист. наук: 07.00.02.* – К., 1991.
3. *Драч О.О. Развитие начатковой освіти в Україні (1861–1917 гг.): Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01.* – Харьков, 2001.
4. *Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01.* – К., 2002.
5. *Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / Отв. ред. А.И. Пискунов.* – М.: Педагогика, 1976.
6. *Церковно-приходские школы и школы грамоты в Полтавской епархии за последние 11 лет (1884–1895 гг.) // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная.* – 1896. – № 19-20.
7. *Корреспонденции церковно-приходской школы // Церковно-приходская школа.* – 1887. – Книга 3.
8. *Отчет о состоянии церковно-приходских школ Черниговской епархии за 1886 год // Черниговские епархиальные известия.* – Часть официальная. – 1887. – № 8.
9. *Статистические сведения о церковных школах Российской империи со времен издания Высочайше утвержденных 13 июня 1884 г. Правил о церковно-приходских школах.* – С.Пб., 1909.
10. *Яцевич Ю.В. Начальное народное образование в Полтавской губернии.* – Полтава, 1894.
11. *Журналы Черниговского губернского земства XXXII очередной сессии 1896 года.* – Чернигов, 1897.
12. *Ежегодник Полтавского губернского земства на 1897 г.* – Полтава, 1897.
13. *Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Полтавской епархии за 1895–1896 учебный год // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная.* – 1897. – № 3.
14. *Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов XIX в.* – М., 1912.
15. *Отчет Полтавского епархиального училищного совета о состоянии церковных школ Полтавской*

вивчалось цілісно, а лише фрагментарно і, як правило, в контексті інших проблем. Одним із перших згадує газету „Селянин” у своїй праці В. Ігнатенко [4]. Стислий опис цього видання подав А. Животко у курсі лекції „Історія української преси”, виданому циклостилєвим способом у Регенсбурзі 1946 р. Машинопис цієї лекції був згодом перевиданий у Мюнхені [2] та Києві [3].

Автор статті ставить за мету дослідити селянське видання РУП на початку ХХ ст. Об'єктом аналізу є газета Революційної української партії „Селянин”, а предметом – проблематика матеріалів, опублікованих на її сторінках. Окреслена тема складна для дослідження через відсутність повних комплектів газети „Селянин”, яка на території Наддніпрянської України поширювалася нелегально.

Видавцем і укладачем перших чисел часопису був Л. Когут. Випуск ще одного періодичного органу РУП став можливим завдяки матеріальній допомозі Є. Чикаленка, який передав до її фонду тисячу карбованців [3, 175].

Провідною темою нового часопису РУП став аналіз умов життя та праці українських селян та їхнє організування для боротьби за економічне й політичне визволення. Другий номер „Селянина” розпочинався редакційною статтею під назвою „Про тяжке становище селян-хліборобів”. У ній зазначалося, що малоземелля та безземелля селян стали головними причинами їхніх виступів на початку ХХ ст. Однак неорганізованість і стихійність селянських заворушень не мали бажаних наслідків. Тому головне завдання часопису його видавці вбачали у тому, „щоб показати шлях усім нашим селянам кудюю йти, що саме робити, з чого починати боротьбу” [4].

Заклик до рішучих дій містився у передовій статті третього номера „Селянина”. Редакція дійшла висновку, що „грізні хмари збираються над Україною”, а тому незабаром варто чекати загальнонародного повстання. Свою місію за умов, що склалися, видавці „Селянина” вбачали у тому, щоб „об'єднати усіх скривджених та ограбованих робітників у лавах Революційної української партії для штурму російського самодержавства” [5].

Автори „Селянина”, вмішуючи у численних публікаціях відкриті заклики до повалення монархії в Росії, також вказували співвітчизникам на тих, хто, на їхню думку, були ворогами українського народу. Насамперед, це поміщики, яким належали великі земельні угіддя, а більшість українських селян була приречена на малоземелля та безземелля. Ще одним ворогом селянства часопис називав царських чиновників та земських начальників, підкреслюючи, що їхній необмеженій владі потрібно негайно покласти край. Як зазначалося на сторінках газети, це стане можливим „тільки тоді, коли селяни усі зрозуміють, що царські чиновники з царем не можуть дати ладу нам ніколи”. Тому українському народові потрібна така організація суспільного життя, щоб він сам обирав чиновників зі свого середовища [5]. Для підтвердження правильності власних поглядів автори „Селянина” зверталися до авторитетної думки Т. Шевченка. Зокрема, у статті, присвяченій Кобзареві, наголошувалося, що до самої смерті він „лишався таким самим завзятим ворогом панів і царів” [5].

Численні публікації часопису містили пояснення читачам, що їм не варто сподіватися на сторонню

допомогу у боротьбі за кращу долю, а потрібно розраховувати лише на власні сили. Реалізацію подібних планів „Селянин” пов'язував винятково з поваленням самодержавства та переходом політичної влади до рук народу [6]. У 1903 р., напередодні першотравневих свят, друкований орган РУП закликав українців залишити 1 травня роботу, „зібратися до купи, бо недалеко той день, коли треба всім разом повстати по всій Україні за правду, за долю, за щастя своє” [7].

Із початком російсько-японської війни провідне місце на сторінках „Селянина” посіли публікації антивоєнної тематики. Часопис радив українським призовникам бойкотувати мобілізацію до війська, оскільки не існує іншого способу, щоб врятувати найкращі національні сили [8]. Редакція також уважно стежила за перебігом подій на українських землях у складі Росії. Починаючи з перших чисел „Селянина”, на його шпальтах з'явилася рубрика „Що діється на Україні”, яка інформувала читачів про життя на Наддніпрянщині. У часописі надруковано програму українських соціалістів у сфері національної освіти, витриману в демократичному дусі, зокрема, щоб „школи були в кожному селі, щоб вони утримувалися за рахунок казни, щоб навчали в них якісно і безкоштовно” [4].

На початку 1904 р. видання „Селянина” переноситься до Львова, де його редактором стає А. Зеліб, а згодом газету очолив М. Ганкевич [9, 354]. Після цього часопис набуває радикально революційного змісту, а його девізом стає відоме гасло „Пролетарі усіх країн, єднайтесь!”. У центрі уваги видання продовжувала залишатися антимонархічна тематика, адже війна Росії з Японією продовжувала вбивати та калічити тисячі українців. Восени 1904 р. у „Селянині” була вміщена редакційна стаття „Ані жодного запасного, ані жодного рекрута”. Засуджуючи криваву бійню, яка велася в інтересах царату, друкований орган РУП заявляв, що соціал-демократи ще від початку війни докладали максимальних зусиль, аби її зупинити, адже ця війна „крім безмежного горя, втрат наших близьких людей, зруйнування господарств нашого краю, нічого не принесла” [10].

Розгортання революційних подій 1905–1907 рр. у Росії прискорило радикалізацію політичної платформи друкованого органу Революційної української партії. Влітку 1905 р. у статті „Чого і як домагатися” було викладено основні завдання партії на етапі демократичної революції. Вони зводилися до втілення в життя чотирьох основних стратегічних вимог. По-перше, скликання парламенту, обраного усім народом, та переходу від монархії до демократичної республіки. По-друге, надання автономії Україні. По-третє, проголошення загального, прямого і рівного виборчого права для всього українського народу і, по-четверте, надання свободи слова і друку [8]. У матеріалах часопису підкреслювалося, що реалізація запропонованої програми стане можливою лише у разі „скинення самого ката-царя та скинення установчої ради, а також скасування дотеперішніх царських законів і заведення народного правління” [11]. За умов піднесення революції видавці „Селянина” не обмежували тематику друкованого органу суспільно-політичними й соціально-економічними проблемами. Поза їхньою увагою не залишалося і

злободенне для українців національне питання. Нагадавши читачам, що в Росії продовжував діяти царський указ 1876 р., який забороняв видавати пресу українською мовою, редакція наголошувала на тому, що „Селянин” друкується рідною мовою. Вона пояснювала це тим, що „партія хоче, щоб український робітничий люд пізнав своє лихо та своїх ворогів” [11].

Таким чином, аналіз матеріалів, опублікованих у газеті, дає підстави дійти висновку, що їх проблематика торкалася різноманітних аспектів життя українського селянства. Проте основну увагу видавці „Селянина” приділяли антимонархічній тематиці. Саме з поваленням російського царату вони пов'язували можливість проведення в Україні демократичних перетворень у політичній, соціально-економічній та національно-духовній сферах.

1. Ігнатенко В. *Бібліографія української преси 1816–1916*. – Х.-К., 1930.
2. Животко А. *Історія Української преси*. – Мюнхен, 1989–1900.
3. Животко А. *Історія української журналістики: Навч. посіб. для студ. вузів / Упоряд., авт. іст.-біограф. нарису та прим. М.С. Тимошик*. – К., 1999.
4. *Селянин*. – 1903. – лют.
5. *Селянин*. – 1903. – берез.
6. *Селянин* - 1904. – липн.
7. *Селянин*. – 1903. – квіт.
8. *Селянин*. – 1904. – лют.-берез.
9. *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович*. – Львів, 1993. – Т. 1.
10. *Селянин*. – 1904. – верес.-жовт.
11. *Селянин (додаток)*. – 1905. – черв.

О.О. Драч

ПРИМІЩЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ (II пол. XIX – початок XX ст.): УПОРЯДКУВАННЯ, СТАН, БУДІВНИЦТВО

Сучасна Українська держава вже п'ятнадцять років активно упроваджує ринкові реформи, спрямовані на становлення нової економічної і соціальної моделі суспільства. Цей процес стосується всіх сфер життя соціуму, у тому числі й освітньої. Становлення національної системи освіти відбувається в гострих дискусіях щодо ролі, місця загальноосвітньої школи у системі підготовки нової молодшої української генерації. Саме тому вирішення проблем фінансової підтримки і зміцнення матеріально-технічного забезпечення навчального процесу української школи ХХІ ст. тісно пов'язано з вивченням і переосмисленням найкращих надбань національного шкільництва в історичній ретроспективі. Пріоритетного значення набуває дослідження досвіду упорядкування і створення шкільних приміщень на Наддніпрянщині періоду побудови основ ринкового суспільства (другої половини XIX – початку XX ст.).

За період незалежності активно розгорнувся дослідницький пошук із питань історії української освіти дорядянського періоду, що знайшло вияв у зростанні кількості публікацій, у яких узагальнюється досвід національної шкільної системи освіти, серед яких дослідження В.С. Шандри, Н.А. Шип, О.П. Удада, В. Курило, Л. Дровозюка, Л. Корж [1]. У них із застосуванням нових методологічних підходів

проаналізовано просвітницьку діяльність земських установ, урядову політику у сфері народної освіти в Україні, склад учителів початкових шкіл. Однак, оцінюючи стан вивчення проблеми народної освіти в Україні у 1861–1917 рр. в цілому, відзначимо, що багато питань так і не знайшло поки що свого висвітлення. Зокрема, недостатньо вивченим залишається організації господарського забезпечення початкової школи, різні аспекти цієї теми аналізуються в основному на регіональному рівні.

Саме тому автор статті ставить за мету дослідити окремі аспекти організації шкільної справи: розбудову і упорядкування приміщень початкових училищ, що дозволить вивчити досвід органів місцевого самоврядування з удосконалення побудови системи початкової освіти в Україні періоду ринкових трансформацій. Об'єкт вивчення – сільські школи в Україні у II пол. XIX – на поч. XX ст., предмет – їх упорядкування, стан, будівництво.

У період суспільно-громадського піднесення кінця 50-х рр. XIX ст., коли з особливою гостротою постала проблема збільшення кількості початкових шкіл для широких верств населення, певну активність у цій справі виявило духовне відомство – Священний Синод, який зобов'язав місцеве духовенство всіма засобами сприяти успіху цієї важливої державної справи. У відповідь на це єпархії українських губерній розгорнули активну роботу. Так, пропозиції Київської духовної консисторії були спрямовані на негайну організацію шкіл у селах і містечках єпархії на кошти церкви і в церковних приміщеннях [2, 8].

Проте духовенство, зобов'язане суворими приписами відкривати школи, не завжди мало для цього необхідні засоби. Як указували самі священники (наприклад, І. Матвеев у Харківській губернії), заважала розвитку шкільної справи нестача необхідних приміщень, оскільки при церквах їх, окрім сторожок, не було, а власні житлові умови церковнослужителів часто були досить складними [3, 1-4]. Священник А. Котелевський із с. Штеповки Лебединського повіту цієї губернії повідомляв про неможливість подальшого утримання церковнопарафіяльної школи за свій рахунок через те, що місцева громада ніякої участі в її забезпеченні не брала. Церковнопарафіяльні училища часто існували тільки на папері, а якщо і діяли, то у непристосованих темних і вологих церковних сторожках [4, 904]. У Подільській губернії школи духовного відомства головним чином розташовувались у будинках священників, церковнослужителів чи селянських хатах [5, 51]. Наставниками у них були виключно місцеві священники, але через численність своїх прямих обов'язків по парафії вони часто доручали навчання пономарям і солдатам у відставці, які часто залучали дітей до виконання різних робіт [6, 13].

Новим поштовхом до розвитку шкільної справи стає земська реформа. Згідно з „Положенням про губернські та повітові земські установи” від 1 січня 1864 р., новим органам було дозволено „підключатися про розвиток заходів народної освіти переважно в господарському напрямку”. Основою земської шкільної системи стали училища, які відкрили в попередні роки селяни. Школи ці відкривалися за власною ініціативою населення, виключно на його кошти. Стан земських шкіл до 70-х рр. XIX ст., як свідчать вивчені нами матеріали, був досить